

РОЗГЛЯД МЕХАНІЗМУ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується рівень корупції й тіньового сектору економіки, розглядаються основні чинники «тинізації», міжнародний досвід по боротьбі з «відмиванням» коштів, отриманих нелегальним шляхом, даються рекомендації з детинізації економічних відносин.

В статье исследуется уровень коррупции и теневого сектора экономики, рассматриваются основные причины «тенизации», международный опыт по борьбе с «отмыванием» денежных средств, полученных нелегальным путем, даются рекомендации по детенизации экономических отношений.

In the paper the level of corruption and shadow sector of economy is investigated, the basic causes of «shadowing» and international experience on struggle with «washing up» of financial means are considered, and the recommendations for destruction of shadow economy are given.

Вступ

У сучасних економічних умовах сфера тіньових відносин в Україні помітно розширилася. Тіньові відношення спостерігаються не тільки в економіці, але й у неекономічних інститутах – у політичній системі, у судовій гілці влади, в армії, у сферах освіти, культури тощо.

Тіньова економіка включає в коло своїх інтересів такі стратегічні напрямки економічної діяльності, як промислова, торговельна й фінансово-кредитна сфери економіки. Паралельно з легальними економічними інститутами створюються економічні тіньові структури, що дублюють функції офіційної економіки.

Початкові спроби серйозного аналізу тіньової економіки були зроблені закордонними економістами ще в другій половині 70-х рр. ХХ ст. Однією з перших таких робіт є наукове дослідження американського економіста П. Гутмана «Підпільна економіка», у якій особлива увага приділялася неприпустимості ігнорування масштабів і ролі тіньової економіки. Аналізу окремих аспектів цієї проблеми присвячені роботи західних економістів: Г. Бекер, Дж. М. Бьюкенен, Б. Далаго, А. Діллот, І. Хансон, Е. Фейге, Б. Фрей і А. Ерліх.

У середині 80-х років з'явилися роботи О. Абалкіна, Т. Корягіної, Л. Нікіфорова, О. Шулуса, в яких дається визначення категорії «тіньова економіка», здійснюються спроби визначити її джерела, функціональне призначення в адміністративно-командній системі.

На початку 90-х років у зв'язку із трансформацією економічних відносин, формуванням широкомасштабного сектора «тіньової» економіки, залученням у цей процес значної маси підприємств у російській та українській економічній науці починаються інтенсивні дослідження цього явища.

Значний внесок у розробку проблеми внесли такі російські й українські вчені, як В. Справників, С. Корданський, Л. Косалс, В. Радаєв, Р. Ривкіна, В. Мандибура, М. Гульбарні, З. Варналій, Е. Лібанова, В. Мунтян та Я. Дяченко.

У своїх роботах вони намагаються проаналізувати властивості «тіньової економіки» в умовах становлення й розвитку ринкових відносин, здійснити нову класифікацію, зробити характеристику підприємництва, залученого в «тіньову» діяльність. Розглядаються такі важливі проблеми, як зайнятість у «тіньовому» секторі, інтереси різних верств суспільства у подальшому розвитку «тіньової» економіки.

Відомо, що отримані незаконним шляхом кошти практично завжди потрапляють до кредитних установ, які в подальшому здійснюють їх «відмивання». Теоретико-методологічні аспекти цієї проблеми досліджували такі вітчизняні науковці: В. Бородюк, Т. Ковальчук, І. Мазур, В. Мунтян та А. Степаненко; російські вчені А. Бунін та О. Крилов.

Постановка завдання

Метою даної статті є розгляд окремих чинників тинізації економіки України, аналіз міжнародного досвіду та визначення основних заходів щодо процесу детинізації сучасного суспільства.

Результати

За даними міжнародної антикорупційної організації «Transparency International», Україна в 2008 р. зайняла 137 місце серед 180 країн у рейтингу оцінки поширення корупції у світі. Індекс країни склав 2,5 (по шкалі від 0 до 10, де 0 означає найвищий рівень сприйняття корупції, а 10 – найменший; разом з тим індекс нижче границі 3,0 є показником «галопуючої» корупції) (табл. 1).

Рейтинг країн за рівнем корупції

Назва країни	2007 р.		2008 р.	
	Місце	Індекс	Місце	Індекс
Данія	1	9,4	1	9,3
Фінляндія	2	9,4	5	9,0
Нова Зеландія	3	9,4	2	9,3
Сінгапур	4	9,3	4	9,2
Велика Британія	13	8,4	17	7,7
Японія	18	7,5	19	7,3
Франція	19	7,3	24	6,9
США	20	7,2	20	7,3
Естонія	28	6,5	27	6,6
Угорщина	40	5,3	49	5,1
Латвія	51	4,8	52	5,0
Польща	62	4,2	59	4,6
Болгарія	64	4,1	72	3,6
Грузія	79	3,4	68	3,9
Вірменія	100	3,0	110	2,9
Молдова	113	2,8	112	2,9
Україна	122	2,7	137	2,5
Росія	145	2,3	149	2,1
Казахстан	155	2,1	145	2,2
Кенія	156	2,1	148	2,1
Киргизія	157	2,1	167	1,8
Узбекистан	176	1,7	169	1,8
Гаїті	177	1,6	177	1,4
Ірак	178	1,5	178	1,3
Сомалі	180	1,4	180	1,0

Як видно з табл. 1, за рік показник корупції в Україні погіршився на 2 пункти (в 2007 р. він становив 2,7, а в 2006 р. – 2,8).

З колишніх радянських республік нижчий індекс (і, як наслідок, вищий рівень корупції) мають лише Казахстан (2,2), Росія (2,1), Узбекистан і Киргизія (1,8).

У звіті агентства вказується, що такий низький індекс сприйняття корупції в Україні свідчить про негативний імідж інституційної системи й низьку інвестиційну привабливість її за кордоном.

За даними «Transparency International», надзвичайно серйозними є такі проблеми, як «неефективність, непрозорість бюрократичних процедур, корумпованість кадрів державної служби, непрозорість прийняття рішень у дер-

жавних управлінських структурах, високий рівень організованої злочинності, шахрайство й відмивання грошей, політична корупція, корупція у фінансуванні виборчих кампаній, слабкість гарантій права приватної власності, корупція в законодавчій владі й недовіра до антикорупційної політики держави». Крім того, «волаючими є проблеми в судовій сфері: звичайними явищами вважаються несправедливість суду, залежність його від впливу політиків і підприємців, відсутність гарантій виконання судових рішень» [1].

Відомо, що в першу чергу страждають від корупції підприємства, які змушені витратити на хабарі посадовим особам значний відсоток річного прибутку.

Так, за даними Генеральної Прокуратури, тільки в Києві в першому півріччі 2008 р. було порушено 79 кримінальних справ по фактах вимагання, одержання й дачі хабарів, загальна сума яких становить 16 млн грн, що більш ніж у 16 разів перевищує суму хабарів, отриманих за аналогічний період 2007 р. (970 тис. грн).

Слідчі органи прокуратури столиці в першому півріччі 2008 р. вже направили до суду 67 кримінальних справ про хабарництво, з яких 32 – з ознаками корупційних діянь.

Зокрема, до суду направлено 19 кримінальних справ зазначеної категорії по відношенню до держслужбовців і депутатів місцевих рад (загальна сума отриманих ними хабарів перевищує 2,3 млн грн) і 13 справ відносно до працівників правоохоронних органів (сума отриманих ними хабарів перевищує 230 тис. грн).

За даними МВС, середня сума хабарів чиновникам в Україні в 2008 р. склала 25,6 тис. грн. Найбільш ураженою хабарництвом є система надання послуг у навчальних закладах й установах охорони здоров'я, сфера приватизації, відчуження майна й надання його в оренду, сфера фінансових послуг, регуляторна й дозвільна системи, сфера земельних відносин.

«Лідером» по хабарництву залишається земельна сфера. Зокрема, самі великі хабарі зафіксовані у м. Києві (2,3 млн грн), Дніпропетровській (2 млн грн), Донецькій (1,6 млн грн) областях, АР Крим (1,2 млн грн) і Черкаській (1 млн грн) областях [2].

Найбільш характерними схемами злочинів у сфері земельних відносин є:

- службові зловживання й хабарництво;
- виділення у власність земельних ділянок по підроблених заявах громадян на підставних осіб;
- переоформлення земель сільськогосподарського призначення в інші категорії;
- надання с/г земель у приватну власність без оплати суми збитків сільськогосподарського виробництва;
- використання земель за нецільовим призначенням із порушенням санітарних норм;
- заволодіння земельними ділянками шляхом використання підроблених протоколів публічних торгів;
- роздержавлення й передача у власність землі історико-культурного призначення;
- самовільне захоплення земельних ділянок.

У першому півріччі 2008 р. МВС України за наведеними вище схемами виявило більше 300 злочинів. До кримінальної відповідальності притягнуті 135 посадових осіб, у тому числі 57

представників органів влади й 50 керівників підприємств [2].

Предметом протиправних дій у виявлених злочинах є майже 1,7 тис. га землі, у тому числі 1,6 тис. га сільськогосподарського призначення, 18,6 га оздоровчого й рекреаційного призначення, 783 га – пов'язаних із самовільним захопленням.

Крім того, розкрито факти корупції з боку посадових осіб, уповноважених здійснювати розпорядницькі функції при операціях із землею.

Що ж стосується корупційних дій у навчальних закладах, то як показало телефонне опитування Київського інституту проблем управління ім. Горшеніна, що було проведене в 2008 р., більшість респондентів ставляться до цієї ситуації без «негативу» (тільки 10 % опитаних вважають подарунок хабаром).

Як показало дане дослідження, 69 % респондентів не усвідомлюють практичної сторони своїх дій. Зокрема, вони дають хабарі або дарують подарунки, тому що «так заведено». Крім того, ірраціональність дій демонструє й той факт, що 64,2 % респондентів вважають, що подарунки педагогам не впливають на оцінки школярів.

Як відомо, тіньова економіка – це сукупність неконтрольованих і нерегульованих протиправних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності [3].

За даними економістів, за період 2001 – 2007 рр. ВВП тіньової економіки зріс від 130,2 до 297,3 млрд грн, щорічні обсяги недоїмки фінансів становлять понад 50 % доходів бюджету [4].

Масштаби тіньового сектору призводять до деформації принципів громадського суспільства, формують негативний імідж України у світі, а тому негайно потребують активних дій щодо детінізації економіки.

Основні чинники тінізації економіки України:

1. Відсутність повноцінного ринкового середовища. Уповільнення економічних перетворень, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці.

2. Неефективність управління державною власністю й захисту прав власників. Поспішно проведена приватизація відсунула на другий план вирішення питання захисту прав власників та ефективного управління державним майном. Тіньовий сектор найчастіше експлуатує

промислові високорентабельні державні підприємства, позбавляючи державу належних доходів.

3. Податкова система. Чинна податкова система максимально зосереджена на залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян. Надмірний податковий тиск призводить до того, що прагнення держави легалізувати тіньовий капітал і залучити його в реальну економіку виявляються неефективними.

4. Державна регуляторна політика. Нечітке визначення прав і взаємних обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності відштовхують учасників ринкових відносин від контактів із державними органами й посилюють мотивацію до нелегальної діяльності.

5. Бюджетна політика. Сучасне формування бюджетних показників призводить до істотних розбіжностей між прогнозованими й фактичними макроекономічними показниками. Тінізацію бюджетної системи посилює відсутність ефективного контролю за виконанням видаткової частини держбюджету, його недостатня прозорість, численні випадки порушень бюджетної дисципліни, зловживань та нецільового використання державних коштів.

6. Діяльність судової влади. По-перше, недоліки механізму виконання судових рішень; по-друге, посилення тенденцій протиправного використання судових рішень для перерозподілу власності, у тому числі «тіньового рейдерства» [3].

Вищевказані фактори розвитку тіньової економіки призводять до негативних наслідків в офіційному економічному секторі, а саме: втрати податкових надходжень до бюджету; зменшення інтересу потенційних інвесторів до українських підприємств, недовіри управлінських рішень внаслідок відсутності повної та об'єктивної інформації про розвиток економічних процесів в Україні.

Група європейських експертів представила низку рекомендацій вищим державним установам законодавчої й виконавчої влади України щодо шляхів і механізмів запобігання політичній корупції та «відмивання» коштів у банківській сфері.

Щодо фінансування політичних партій і виборчих кампаній Україні пропонується привести правила фінансування партій у відповідність до європейських стандартів. Зокрема, увести державне фінансування статутної діяльності політичних партій, обов'язкове періодичне оприлюднення фінансової звітності партій, ви-

значити суб'єктів і механізми здійснення контролю за фінансуванням діяльності партій і встановити превентивні, адекватні й ефективні санкції за порушення правил фінансування партій і виборчих кампаній. Крім того, рекомендується уніфікувати регулювання звітності партій, визначення порядку здійснення контролю за дотриманням встановлених вимог щодо звітності, періодичності її подання й оприлюднення.

Стосовно питання імунітетів обраних осіб рекомендується скоротити строки розгляду в парламенті питань про зняття імунітетів, обмежити роль Голови Верховної Ради у визначенні обґрунтованості або необґрунтованості подань Генерального прокурора або глави Верховного суду України щодо зняття імунітету. Рекомендується виключити з-під дії імунітетів проведення слідчих і процесуальних дій, не пов'язаних з обмеженням права народного депутата України на волю пересування, а також випадки затримки народного депутата або судді на місці здійснення тяжких злочинів, у тому числі злочинів у сфері корупції.

У контексті проблеми імунітетів також пропонується забезпечити реальну можливість дострокового припинення повноважень Президента в порядку імпічменту у випадку встановлення наявності в його діях ознак злочину. Зокрема, пропонується прийняти Закон про тимчасові спеціальні й слідчі комісії Верховної Ради, початий у зв'язку з ініціюванням питання про імпічмент Президента. Це буде визначати, зокрема, статус тимчасової спеціальної слідчої комісії з імпічменту, статус спеціальних прокурорів і спеціальних слідчих, права учасників розслідування.

У питанні конфлікту інтересів вибраних представників, на думку експертів, Україні необхідно визначити правила етики депутатів в одному законодавчому акті. Пропонується законодавчо закріпити обов'язковість декларування доходів і видатків особами, уповноваженими на виконання функцій держави (і місцевого самоврядування), а також порядок здійснення такого декларування.

Необхідно також закріпити в законодавчому порядку право громадян на одержання інформації, що розкрита в деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави, а також механізми його реалізації, зокрема, обов'язковість надання інформації по інформаційних запитах, обов'язковість оприлюднення декларацій народних депутатів, депутатів місцевих рад, а також державних і муніципальних служ-

бовців, посади яких відноситься до 1...3 категорії.

Щодо питання регулювання лобювання в Україні рекомендовано розглянути питання про доцільність реєстрації груп інтересів в органах публічної влади, визначити орган, що буде здійснювати таку реєстрацію, порядок її проведення, права й обов'язки, сприяти створенню добровільної системи груп інтересів і кодексу поведінки лобістів.

Крім вищенаведених рекомендацій міжнародних експертів, на наш погляд, було б доцільним впровадження таких заходів:

- заборону анонімних пожертв, внесків іноземних компаній та неприбуткових організацій на користь суб'єктів виборчого процесу;

- зняття обмежень на розмір виборчого фонду при одночасному посиленні контрольно-ревізійних заходів щодо джерел надходження коштів;

- посилення контролю за виконанням заборони на здійснення підприємницької діяльності державними службовцями.

Стосовно «відмивання» коштів у банківській сфері також існує можливість звернутися до міжнародного досвіду [5].

Наприклад, у Швейцарії закон про боротьбу з відмиванням капіталів зобов'язує банкірів та інших учасників операцій з готівкою й майном (адвокатів, нотаріусів) інформувати владу про сумнівні фінансові операції, розмір яких законодавчо не обумовлений. Первинна інформація про сумнівні операції надходить до так званого бюро зі зв'язків. Експерти цього бюро з'ясовують, чи підозрювався клієнт раніше, збирають необхідні дані й вирішують, чи потрібно передавати отримані відомості правоохоронним органам. Рахунки можуть бути заблоковані протягом п'яти діб без повідомлення клієнта, а в разі необхідності – й протягом довшого терміну.

У Великій Британії законодавчо закріплено, що «відмивання» грошей є кримінальним злочином. Створено національну кримінально-розвідувальну службу як центр збору й розповсюдження інформації фінансових установ про підозрілі операції з «відмивання» коштів.

В Італії законодавство регламентує боротьбу з «відмиванням» грошей як на національному, так і міжнародному рівнях. Злочином вважається легалізація брудних коштів у вигляді заміни одного грошового забезпечення іншим та у вигляді реінвестицій у законні види економічної діяльності. Практичним вирішенням цих питань займається ціла низка державних інститутів – правоохоронні органи, суди, центральний банк.

У Німеччині Комісія з нагляду за банківською діяльністю призначає в кожному банку уповноваженого з відстежування сумнівних операцій. Усі підозрілі платежі проходять тільки за його особистим підписом, оскільки цей спеціаліст відповідає за репутацію банку та клієнтів. У разі виникнення в нього сумніву щодо законності операцій, він звертається до суду.

В Україні згідно із чинним законодавством у кожному банку має бути призначений відповідальний працівник або сформований спеціальний підрозділ (відділ фінансового моніторингу), метою якого є протидія легалізації (відмиванню) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Фінансова операція підлягає обов'язковому моніторингу, якщо сума, на якову вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 тис. грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 тис. грн, та має одну або більше таких ознак:

- переказ грошових коштів на анонімний рахунок за кордон чи надходження грошових коштів з анонімного рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

- купівлю (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;

- зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій із цінними паперами у випадку, коли хоча б одна з сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце перебування в країні, яка не бере участі в міжнародному співробітництві в сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванні тероризму, або однією з сторін є особа, що має рахунок у банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні;

- переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;

- відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи;
- переказ особою, за відсутності зовнішньо-економічного контракту, коштів за кордон;
- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;
- проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;
- придбання особою цінних паперів за готівку;
- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;
- виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;
- розміщення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей у ломбард.

Висновки

Під детінізацією розуміється економіко-правовий механізм, який спрямований на подолання причин та передумов тіньових явищ та процесів. Метою детінізації має стати зниження рівня тіньової економіки завдяки створенню сприятливих умов для залучення тіньового капіталу в офіційну економіку країни.

У сучасних умовах детінізація економіки входить до національних пріоритетів державної політики України. Проте дотепер не створено чіткого механізму міжвідомчої координації, ефективного й системного використання усіх наявних ресурсів і засобів правоохоронних, контролюючих, фінансових та інших державних органів.

З метою подолання негативних наслідків тінізації необхідно розробити та впровадити такі заходи:

- реалізувати «амністію» капіталів некримінального походження;
- запровадити податкові стимули до нагромадження та інвестування коштів у інноваційний сектор;
- спростити погоджувальні та дозвільні процедури щодо здійснення підприємницької діяльності;
- звузити фінансову базу тіньового господарювання шляхом зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документального підтвердження їх коштів, витрачених на розвиток людського капіталу (наприклад, навчання у вищих навчальних закладах);
- впровадити теоретичні розробки з виявлення тіньових фінансово-промислових угруповань та ліквідації схем легалізації коштів, набутих злочинним шляхом;

- реформувати систему звітності правоохоронних органів відповідно до міжнародних стандартів;

- узгодити контрольно-ревізійні функції правоохоронних органів (МВС, Служби безпеки України, Генеральної Прокуратури) у сфері легалізації тіньових капіталів;

- прискорити розвиток фінансових ринків та корпоративного сектору відповідно до європейських стандартів;

- реформувати судову гілку влади.

У банківському секторі необхідно створити єдину інформаційно-аналітичну систему для відстеження фінансових операцій та розширити перелік самих операцій, які підлягають моніторингу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Transparency International [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/>
2. ЛІГА Online [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>
3. Варналій, З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості [Текст] / З. Варналій // Банківська справа. – 2007. – № 2. – С. 56-66.
4. Дяченко, Я. Логіка упорядкування понятійного апарату і протидії тіньовій економіці [Текст] / Я. Дяченко // Фінанси України. – 2007. – № 12. – С. 41-46.
5. Степаненко, А. Боротьба з «відмиванням» грошей у банківському секторі економіки [Текст] / А. Степаненко // Банківська справа. – 2003. – № 5. – С. 3-10.
6. Мазур, І. Протидія функціонуванню тіньової діяльності в банківській системі [Текст] / І. Мазур // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 62-65.
7. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 р. № 249-IV [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
8. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
9. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
10. Постанови Правління Національного банку України «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» від 14.05.2003 р. № 189 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Надійшла до редколегії 18.01.2010.

Прийнята до друку 21.01.2010.